

Микола ЖУЛИНСЬКИЙ, академік НАН України

ЛЕСЯ УКРАЇНКА: ДУХОВНЕ ПОКЛИКАННЯ МИТЦЯ

Хто зна, в яку із травневих ночей 1895 року, наповнених роздумами про свою долю і про свою творчу місію, 24-річна Леся Українка відчула, що над її чолом «полум'ям віють огненні широкії крила», – нова мрія літає над нею орлом і промовляє до неї надземним голо-сом. Що віщує, що заповідає зачарованій дівчині її муза?

«Ти блискавицею мусиш світити у темі,

*Поки зорею рожевою край твій освітиться темний,
Треба шукати дороги тим людям, що ходять в ярмі!»¹*

Саме завдяки їй, новій мрії, поетеса рішуче відкинула нарікання на долю, скарги, плачі, сподівання на те, що її поетичний талант зможе вільно розвинути в умовах заблокованої національної культури, і остаточно утверджується в намірі присвятити себе, своє слово розвидненню колоніальної ночі, що нависла над Україною. Нова мрія покликала її «тим світлом ясним» – духовним світлом розганяти важкий морок великої темниці, в якій ходить у ярмі, скніє український люд.

«Невільничі пісні». Символічною є назва створеного Ле-сею Українкою циклу, який складається із чотирнадцяти по-езій, надрукованих у другій прижиттєвій збірці поетичних творів «Думи і мрії».

Вірш «Північні думи» – образно виражене прагнення Лесі Українки визначитися зі своєю подальшою творчою долею: чи присвятити себе тільки служінню «чистому мис-тецтву», незаангажованому, відстороненому від різного роду суспільних зобов'язань, чи остаточно самоутвердитися в своїй місійній посвяті здобуванню волі для свого уярмле-ного народу. Леся Українка не довго роздумує над опри-явленням своєї творчої індивідуальності, над соціальним статусом і мотивами мистецької творчості. Поетеса особ-ливо не ускладнює свій вибір розв'язанням опозиції «ми-тець-суспільство», бо вже в перших поетичних «сповідах» маніфестує етично-естетичні орієнтири мистецького по-кликання.

Юна Леся вже в першому вірші циклу «Сім струн», який вона присвятила своєму дядькові Михайлу Драгоманову, заповіла:

До тебе, Україно, наша бездольная мати,

Струна моя перша озветься.

І буде струна урочисто і тихо лунати,

І пісня від серця полетить. (Т.1, С.45)

Леся Українка у своїх переважно нічних зустрічах-діа-логах із музою, з новою мрією, з Фантазією самоутвер-джується в тому, що саме художньою творчістю, образним словом вона найкраще і найбільше прислужиться рідному народові. У «Північних думках» вона образно висловлює віру, що «в нашій країні» настане весна, а отже її грома-дянський обов'язок – вийти на шлях тернистий і вказува-ти дорогу «тим людям, що ходять в ярмі» Куди ж проля-гає її, «слабосилою, хворою дівчинини» (Іван Франко), шлях, який провіщає нова мрія, закликаючи йти «за тим світлом

ясним» «через простори і дикі дороги тернисті»? Поете-са знає, усвідомлює: в Україну, туди, де «лютує страшна, невисипуща війна», де панує «смерть потайна». Війна за душі її співвітчизників, і за приспалу, замлілу душу свого народу, яку зобов'язаний національним обов'язком розбудити на-родний пророк, за те, щоб «пісня і слово були в шанобі» в ріднім краї.

Мій дух промовляє мені:

«Ставай, вартовий, без вагання на чати!»

Хоч люди замлілі в рідній стороні

На голос твій будуть мовчати,

Та слава про них заgrimить до зірок,

Що є з їх народу пророк». (Т.1, С.343)

(«Пророк»)

Поетеса чує цей внутрішній голос – голос власної мрії, він належить їй, і не їй, а якомусь безжалісному в своїх при-страсних домаганнях вибухнути каскадом гострих інвек-тив демону – променистий музі, таємничій богині Фанта-зії. Це вона, ясна богиня Фантазії, явилася Лесі у сні й за-повіла порушити «не дужою, та смілою рукою» світовий Орган,

Де був прикований Титан страшенний,

Що забажав освіти чоловіка.

Пробуджений смілою рукою цей орган величним і по-

¹ Українка Леся. Збір. тв.: У 12 т. К.: Наук. думка. 1975-1979. – Т.1. С.126. Далі в дужках вказано том і сторінку.

тужним гуком перекине «світовий стрій одвічний», «спадуть всесвітні окуви» – тим гуком буде переможене всесвітнє зло і для землі настане спокій, щастя і в честь волі співець заграє «на вільних струнах вільними руками».

І хоча воля і правда для людства, прорікає Фантазія, буде здобута ціною забуття її ймення та її жертвовного подвигу, Леся Українка сміло уві сні простягає руку в готовності «визволить той гук, що замкнутий в скеліні».

*Хай я загину, та хай сяє мило
над людьми сонцем правда і надія!*

(«Сон» 1, 75-76)

Поетеса в багатьох поезіях циклів «Мелодії», «Невільничі пісні», «Невольницькі пісні», «Відгуки» веде самовимогливий діалог із своєю музою – молодою, гордою й смутною, зі своєю тихою жалібницею-порадницею, боячись лишитися в самоті «серед сього безкрайого лиха». У важкі хвилини й годині фізичних страждань, сумнівів і тривожних переживань за гірку долю свою духовно й політично пригніченого, уярмленого краю Леся Українка благає свою музу-мрію:

*Мріє, не зрадь! Я так довго до тебе тужила,
Стільки безраднісних днів, стільки безсонних ночей,
А тепер я в тебе останню надію вложила.
О, не згасни, ти, світло безсонних очей!» (Т.1, С.323)*

«Мріє, станься живою!» – просить поетеса, сподіваючись, що її живе слово завдяки мрії почне дихати духовним вогнем, її думи і пісні прислужаться рідному «занапащеному, нещасному краю» – Україні.

Боже провидіння наказало їй не полишати зброї – двосічний меч в образі Слова, не відступати, не падати, не втомлюватися. Поетеса не сміє тікати з поля честі – з важкого ристалища боротьби за Україну, бо так велить їй національний обов'язок, бо до цього зобов'язує владарка її душі й почувань – Муза. Ця горда цариця одбирає в поетеси все – безжалюбно творить з неї невідлижну, яка під її владним поглядом віддає усі свої таємні скарби і на її поклик розпочинає із тремтливим серцем свою пісню. Муза, втішена цим співом, з вогнем натхнення в очах торжествує перемогу: найкращі думи бранки стали для неї золотим вінцем. Загаєне в глибинах

підсвідомості божевілля мистецької пристрасті під племінючим переможним вогнем очей безжалісної Музи виливається в спів, який поетеса зроду нікому вголос не наважувалася висловлювати. Згубне проміння гордої переможниці засліплює її очі; вона привабила скромну поетесу маревом щастя і вирвала з неї слова, що спали в її серці і мали б померти разом із нею.

Леся Українка болісно і солодко переживала ці несподівані миті натхнення запаморочення і тому цій цариці-музі співає гімн:

*Все ти від мене взяла. Де ж твої подарунки, царице?
Ось вони, пишні дари: сльози – коштовні перли,
Людське признання – холодний криштал, /
Смукот мене одягає чорним важким оксамитом,
Тільки й скрашає жалобу жалю кривавий рубін.
Гарна одежа для бранки, що йде в тріумфальному ході.
Радуйся, ясна царице, бранка вітає тебе! (1,147-148).*

Ці шалені набіги натхнення виснажували, втомлювали немилосердною напругою уяви і пекельною знемогою від навального вивільнення образів, сюжетів і думок, які жадають нових форм.

*Ти, музо винозора, не сліпи
Мене вогнем твоїх очей безсмертних!
Дай руку, притули мене до свого лона.
Тобі я віддала усе, що мала,
Поддай мені велику раду,*

– звертається Леся Українка до своєї «порадниці надземної» з надією визначити свою життєву долю. Що їй робити? Чи скувати зі своєї ліри й рало і «орати переліг і сіяти», чи в диких нетрях з сокирою в руках та з тонкою пилою пробивати в пуші дорогу, чи злетіти високо орлицею у безмежний простір, вхопити ясну блискавицю, «зірвати з зірки золотий вінець і запалати світлом опівночі»?

Роздуми, сумніви, тривоги повсякчас охоплюють Леся Українку, відповідь криється лише в підсвідомому спалахові почуттів і болісних переживань мистецького самовираження. Отже, погляд – угору, до світла, до гордої музи, яка лише одна здатна підняти її «на крилах пісень».

*Мовчиш ти, горда музо! Тільки очі
Спалахнули вогнем, барвисті крила
Широким помахом угору здійнялись
І сплеснули... О чарінице, стій!
Візьми мене з собою, лишьмо разом! (1,150)*

Особливо важко було тоді, коли знесилена хворобами тіло породжувало «хворі примари», коли на серце налягали «чорні хмари лихого пречуття» фізичного завершення життя, – тоді «скарги жалібні» у піснях-сиротах линули до людей, та, їй здавалося, ніхто не приймав їх, хоча вони були і милі серцю, за своїх, і поетеса знову ж і знову переконуює себе, що не може, не повинна одягати свої мрії в «смуктові шати» – до молоді своєї музи прагнуть її надії, її сподівання відродити «щирі, одважні слова», бо тільки вона, далека муза, владна захопити її, свою вихованку, в танок натхнення і підняти на своїх крилах до зірок. Магія творчого горіння була такою жаданою і непереможно навальною, що поетеса поринала у цей вир образного шаленства з надією пригасити, притлумити бодай на якусь мить фізичні болі і скорботні переживання своєї недуги.

«[...] від Різдва до Великодня сього року я абсолютно нічого не могла писати, та й се фраза, що я пишу «только в припадке умопомешательства», – признається Леся Українка на початку червня 1912 р. в листі до Л.М.Старицької-Черняхівської, – бо я тільки тоді можу боротись (чи скоріше забувати про боротьбу) з виснаженням, високою температурою і іншими пригнітаючими інтелект симптомами, коли мене попросту гальванізує якась ідея фіхе, якась непереможна сила. Юрба образів не дає мені спати по ночах, мучить, як нова недуга, – отоді вже приходиться демон, лютіший над всі недуги, і наказує мені писати, а потім я знов лежу *zusammengeklappt* (розслаблена. – нім.), як порожня торбина. Отак я писала «Лісову пісню» і все, що писала остатнього року» (12,394).

Леся Українка не раз замислювалася над природою мистецького самовираження, над психоемоційними збудниками натхнення не лише в собі, адже відчувала, переживала ці болісні й щасливі миті творчої одержимості – могутня, знесилоюча навала творчого «божевілля» і вабила, й лякала...

Зима і весна 1912 року були особливо важкими. Гостре запалення нирок поклато Лесю Українку в ліжко надовго, налякало, бо вона знала, що це значною мірою й плата за «Лісову пісню» – за горіння і боління душі, за нашествя демонів творчості, які шматували свідомість і вимучували тіло. [...]

Кожен новий твір, як і «Лісова пісня» не минав для Лесі дарма – «вже нехай ніхто не скаже, що я «ні горівши, ні болівши» здобуваю собі «лаври», бо такі в буквальному значенні горю й болю кожнісінкй раз, – скаржитись вона в листі до матері. – Та ще, як навмисне, ледве заберуся до якоїсь спокійнішої роботи, так і «накотить» на мене яка-небудь непереможна, деспотична мрія, мучить по ночах, просто п'є кров мою, далєбі. Я часом аж боюся цього – що се за манія така?..» (12,380).

Безперечно, цими непереможними, деспотичними мріями, які «начувалися» на поетесу і вимучували ночами її свідомість, змушуючи пересилувати хворобу, фізичну втому і сидати за письмовий стіл, були образи, ідеї, сюжети як з національної історії, так і з історії людства, зокрема християнства. Та всі вони, ці ідеї, сюжети, образи, «кружляли» навколо головного, визначального у творчому самовираженні Лесі Українки – «спогаду про абсолютно невільну Україну», і творчий демон передусім «експлуатував» почуття і свідомість поетеси заради мистецького осягнення першопричин національної трагедії і пошуків форм, шляхів і засобів звільнення України.

Ідеал Лесі Українки – наповнена духом свободи нескорима особистість, яка не може змиритися з інтелектуальною і духовною залежністю від імперської культури, із моральним конформізмом та з будь-якими формами рабства, а поривається, як Неофіт-раб із поеми «В катакомбах», «жити не рабом злиденним, а вільним, невідданим, богорівним...»

Невільництво наповнило думки і почуття Неофіта-раба безвихіддю, відчаєм та іноді зринаючим сподіванням знайти світло в безодні безнадії серед перших християн. Він і приходить до християнської громади тому, що в його душі ще жевріє надія бодай в прийдешньому Божому Царстві знайти душевний спокій і умиротворення. Але вже в перших словах єпископа Неофіт-раб чує те, що не обіцяє йому звільнення від страждань у світі нової віри, бо й серед віруючих у вчення Христа нема рівності, справедливості, свободи. Хіба тому, рабові, легше, коли нове ярмо вважати меться солодким, бо тепер він стане «рабом Господнім)?

*Ви мені хотіли
поверх ярма гіркого – це й солодке,
поверх важкого – легке наложити,
і хочете, щоб я ще вам повірив
Немов мені від того стане легше,*

– роздратовано говорить Неофіт-раб тим, хто намагається зарадити в його горі різними послугами і подачками.

Він не хліба, не одежі і не солодких проповідей та велеречивих обіцянок сподівається від християнської громади, а волі. Не хоче Неофіт-раб запрягатися в нове ярмо сліпої віри – «та двигати хреста по власній волі...»

*Намулили нам ярма та хрести,
і шию, й душу, аж терпїть несила!*

Не може прийняти й нової віри молодий римський патрицій Руфін – не хоче він неволити свій розум, який розкошує в диспутах, суперечках, в пошуках істини, ніяк він не змусить свою душу нахилити під ярмо християнської віри («Руфін і Прісцілла»). Чиста, відкрита душа його дружини Прісцілли відгукнулася на християнські заповіді любові, милосердя, смирення, змиралася з думкою, що осягнення високих істин недосягне людському розуму – чому б не схилитися в покорі, мов овечка, перед пастирем, не втішити-

ся солодким упослідженням власної гордині, не розчинитися в сліпій вірі у вчення Ісуса Христа?

У драмі «Руфін і Прісцілла» Леся Українка проблему рабства «виводить» за межі індивідуального вибору, особистої драми. Основна полеміка ведеться між прихильником ідеї республіканського Риму, патрицієм Руфіном та апостолом всесвітньої місії християнського вчення Парвусом.

Парвус сподівається, що нове вчення зруйнує ідейно-духовну основу республіканського Риму і вибудує нову імперію, засновану на християнських цінностях, з новою столицею – Єрусалимом. Ця ідея нової імперії – «небесної держави», держави наднаціональної, космополітичної, яку обстоює Парвус, не випадково осуджується Лесею Українкою, бо вона бачить, як великодержавна ідеологія Російської імперії експлуатує християнські цінності, як виношується і войовничо утверджується міфологема Третього Риму – православної столиці нової імперії Москви. Саме тому Руфін у полеміці з Парвусом категорично відкидає ідею витворення якоїсь міфічної «небесної держави»:

*Як далі піде так, ми хутко станем
чужинцями у нашій ріднім краю,
вигнанцями з небесної держави,
бо їй нема на нашій світі місця.*

Руфін швидко зрозумів, яку мету переслідує і молодий Патрицій Кней Люцій, сподіваючись також зробити Рим Новим Єрусалимом.

*Республіка вже не лежить на серці,
Монархїю Христову ти будуєш,
на що християнин Люцій відповідає:
Я всесвітїянин римський і бажав би
побачити Рим столицею всесвіта,
і щоб зруйнований Єрусалим
в Італїї мов фенікс віродився
і крила розпростер на римській горі.*

Варвар Наргал, свободу якому подарував християнин, «одважний, мудрий, благородний», за словами Руфіна, аристократ Люцій – великий патріот республіканського Риму, під впливом свого недавнього пана – благородного християнина приймає християнську віру і починає активно її поширювати. І тільки перед стратою колишній раб починає прозрівати, що він перетворився в знаряддя Римської імперії, яка прагне втримати завойовані нею народи за допомогою оновленої політики – шляхом демонстративної лобові, нарочитої довіри до пригноблених та заманювання новою вірою в тенета зажерливого Риму.

Леся Українка в драмі на античну, грецьку і римську тематику виразно проставляє ідейно-сміслові акценти та про-

«Лісова пісня», ілюстрації Софії Караффи-Корбут

понує образно-символічні аналогії із сучасною їй дійсністю. Очевидно є намір авторки намислити читача на усвідомлення та уявлення того, як орел республіканського Риму перероджується в імперського візантійського орла, якого нахабно «пересадила» Москва у самодержавне гніздо православної Російської імперії.

А як почувала себе Леся Українка в цій убогій, начебто величній Російській імперії? У 1896 році з'являються з-під її пера французькою мовою іронічно-саркастична «маленька поема в прозі, присвячена поетам і артистам, що мали честь привітати імператорське російське подружжя у Версалі» під назвою «Голос однієї російської ув'язненої».

Леся Українка анонімно звертається до тих діячів французької культури, які запобігливо величали своїм лицемірним привітанням російського царя Миколу II.

У цьому пристрасному памфлеті-посланні славетним французьким митцям Леся Українка як одна із багатьох «російських ув'язнених» сказала: «Ганьба вільним поетам, які перед чужинцем дзвенять ланками своїх добровільно накладених кайданів. Неволя ще мерзотніша, коли вона добровільна.»(8,17).

Висловлюючи ганьбу лицемірній музі, Леся Українка від свого імені та від імені інших ув'язнених поетів, які «привичаїлися до пісень без відгуку», стверджує: «Можна все згнітити, за винятком голосу душі, – він дасть себе почути і в дикій пустелі, і серед наговпу, і навіть перед царями. І чоло, що ніколи не зазнало лаврів, не менш горде, не менш чисте, воно не потребує лаврів, щоб приховати якість безчестя»(8,17).

Голос «однієї російської ув'язненої» мужній і переконливий, струни її музи не звучать улесливо і лицемірно; її пісні – це єдине національне добро, «бо все можна згнітити, за винятком голосу душі».

У пророчих словах героїні драматичної поеми «На руїнах», Тірца чуємо голос внутрішньо вільної поетеси навіть у цій тісній «в'язниці поетів, що люблять волю, батьківщину і народ (8,18)».

Тірца-пророчиця не ослабила голосу своєї душі, хоча не чекає відгуку на свої слова, не боїться йти в дику пустиню – і там буде почутий її голос пригніченим народом.

Пророчиця Тірца, не зважаючи на вигнання у безвість своїми ж, але підневільними людьми, засліпленою рабством юрбою, не відчаюється. Навпаки, переконана, що новітній храм свободи і незалежності постане на її землі – так ве-

лить Божий дух, бо в цьому полягає головний сенс національного обов'язку.

Кожен старий і молодий, повинен перебороти «камінний сон байдужого раба», встати з «сії неслави» і прискорити «час визволу».

Хто раб? Хто подоланий? Тільки той хто самохіть несе ярмо неволі.

Для Лесі Українки найстрашніше – духовне ліниство, отой ганебний сон душі, соромне безділля. Всі ці невидимі кайдани найбільше жахають її, бо вони впокорили національний дух мільйонів українців – тих, хто самохіть несе ярмо неволі, вони своїм безділлям, ганебним пристосуванством знесилоють енергію інших.

Тірца будить людей, гартує благословенним словом пригнічений рабством дух, та не всі спроможні зняти із себе ярмо неробства і байдужості, змирення і духовного знецілення.

Один з гурту сонних, старий чоловік не хоче прокидатися від сну – він не носить ярма, лише спить, для чого має вставати?

*Для праці! для поради! для життя!
Щоб сонце не зійшло в твоєму лінистві,
щоб час визволу не застав тебе
у сні ганебним, соромним безділлям,
– відповідає йому Тірца.*

Найбільш ганебним Леся Українка вважала духовний колабораціонізм, роз'їдаючий національне єство рабський дух, добровільне невільництво і служіння чужим богам, моральне приниження, національне самоупослідження. Поетеса вірила, що її муза, стимульована національним обов'язком, не дозволить їй, навіть якби й захотіла, «занедбати, придушити», «скинутись» отієї невтолимої спраги жити душею, принести свою творчість у жертву якоїсь, хай і вкрай важливій суспільно-політичній справі. Леся Українка знає, що в неї є божий дар, що її захоплює таємниче мlostь-перезиття високої миті натхнення, що магія творчого горіння опановує свідомість обранців, до числа яких належить і вона, тому добровільно, з власної спонуки полишити літературну працю – означає вчинити самовбивство або «стати глухонімою». У творчості – сенс і головний обов'язок її життя, бо ідейно-смісловим «двигуном» такого «вигорання» душі, жертвовності Духа є спогад «про абсолютно невільну Україну». Тому пише вона до М.Павлика: «Мені морально не можливо признати політичну прірву (історичну, як казав Куліш) за прірву реальну, і поки я не скинуся спогаду про абсолютно невільну Україну, я не можу, не сила моя скинутися того, чого досі не скинулася при гірших умовах. Тоді треба скинутися мені і моєї поезії, моїх найщиріших слів, бо вимовляти і ставити їх на папері, скинувшись того діла, на яке вони кличуть інших, мені буде сором» (12, 65).

Її поезія – це ті найщиріші слова, які кличуть інших на святе діло. Це діло вона називає «спогадом про абсолютно невільну Україну». Очевидно, це і є духовно-культурна діяльність – боротьба за національну, демократичну, врешті-решт, і політичну волю України, в яку вона добровільно вступила із «єдиною зброєю» – словом, бо на іншу форму боротьби через брак фізичного здоров'я поетеса не може претендувати. «Коли моє здоров'я, мій невеликий хист, мій замало розвинений інтелект, моя життям пригнічена енергія не дали мені стати тим, чим повинна б я бути і чим, може, ніколи не стану, то се моє нещастя, але не моє бажання, і миритись з тим я не хочу, ні, я ще хочу боротись»(12, 64-65).

Згадаймо її статтю «Не так ті вороги, як добрії люди» 1897 року – як відповідь на статтю Івана Франка «З кінцем року», в якій письменник гостро критикував стан визвольного руху в Україні, зокрема вказував на недостатню

пропаганду серед українського селянства і захоплення українських революційних народників російським революційним рухом.

Леся Українка визнає, що в Україні надто мало було ранише і с зараз людей з виразною національною свідомістю і з національними ідеалами, що досвід пропаганди визвольних ідей серед селянства через «брак елементарних прав слова і людини» змушує «признати, що інтелігенція, перше ніж послужити як належить своєму народові, мусить вибороти собі можливість вільного доступу до свого народу» (8, 21). Тому головним завданням в Україні вона вважає формування національної еліти, національної інтелігенції, яка й зробила б Україну «країною свідомою і готовою виповнити ті завдання, які їй поставить політична воля» (8, 22). «Коли в Галичині головніший ґрунт для радикальної роботи – селяни, то у нас, на Україні, перш усього треба здобути собі інтелігенцію, вернути нації її «мозок», – аби не було так, що є над чим робити, та нема кому, – а потім вкупі з сусідами здобути ті права, які Галичині давно вже «здобути чужими руками» (8, 22).

Тому для Лесі Українки важливо не лише заявити про свою громадянську позицію в умовах національної неволі, але й спонукати інших зробити цей моральний вибір. Ворог-завойовник різними способами схиляє упокорених до національної зради, витворює звабливі пастки для пристосування – не жаліє ні грошей, ні слави, аби лишень принахитити еліту нації на свій бік. Особливо коли цим переманюванням в імперську культуру, в стан переможців займаються такі освічені знавці історії, культури і мистецтва, як Меценат («Оргія»). Він знає, що антична культура виплекала римську культуру, що саме греки дали світові неперевершені мистецькі шедеври, тому його мета – долучити грецьку культуру до римської, а нових грецьких митців захопити до творчої праці задля поповнення культури імперського Риму. Меценат пояснює прокуратору і префекту, які зневажливо, з погордою ставляться до грецької поезії, історії, мови («В їх навіть мови не було ніколи!»), як необхідно творити славу Риму талановитими греками:

*привчати ласкою, дарами навіть,
всіх видатних чужинців Рим любити.
Хто любить, той уподобитись може
до любого і тілом, і душею.*

Його мета – поєднати греків і римлян так, щоб вони злилися в єдину культурну і духовну спільність. Для цього необхідно передусім упокорити грецьких митців, національну еліту – нагородити, визнання, слава є ефективними засобами завоювання національних еліт, а отже і підневільних народів. Як тут не згадати компартійної програми асиміляції народів Радянського Союзу: «нова історична спільність – радянський народ».

Ідейно-смысловий акцент цієї проблеми національної зради Леся Українка робить на позиції Антея, який бачить, як його рідний Корінф втрачає свою історію, мову, звичаї, а він – свого учня Хілона, свого друга, скульптора Федона і нарешті дружину Нерісу. Марно Антей намагається під час оргії в домі Мецената розбудити приспаний дух греків, розпалити «оспалу кров» своїм натхненним співом, – «святим безумством» творчого екстазу. Його співвітчизники вже в хорі панегіристів славлять Мецената – це вже раби, в яких почуття національної гідності німотно зачаїлося від страху та принизливого догідництва, а дружина Неріса на його очах стає на коліна перед Меценатом і дозволяє йому цілувати її в уста. Національна честь і гідність Антея принижена. І передусім він згнаний своїми, греками, рідною дружиною. Цього Антей пережити не може.

Лесі Українці гостро боліло оте принизливе плазування багатьох її земляків перед посланцями імперського

центру, їхня боязнь говорити правду і своєму народові, і колонізаторові, протестувати проти знищення культури, мови, звичаїв рідного народу. Вона не мала вже жодних ілюзій відносно того, що можна якимись компромісами убергтися від асиміляції та русифікації, від національної духовної нівеляції, що її послідовно здійснювала імперська Москва. Саме з цією метою Леся Українка пише в 1910 році драматичну поему «Бояриня» на сюжет із української історії.

У драмі «Бояриня», опублікованій вже після смерті Лесі Українки, постає надзвичайно гостра і на початок ХХ століття, і на наші часи проблема переходу людини зі свідомим національним почуттям в іншу культуру. Це передусім проблема збереження національної ідентичності, втрата якої неминуче приводить до моральної катастрофи і національної зради.

Своє перебування на царській службі в Москві Степан розглядає як можливість допомогти розореній після Переславської ради Україні. Він, як і його батько, воліє на чужині служити рідній вірі, схилити царську ласку до пригноблених братів. Та швидко і сам Степан, а особливо його дружина Оксана пересвідчується, що не така вже й однакова в Москві віра, і мова не так легко сприймається, як думалось спочатку, а головне, обурюють і жахають деспотичні звичаї, принизливі для вільної української людини, ставлення до жінки як до рабині.

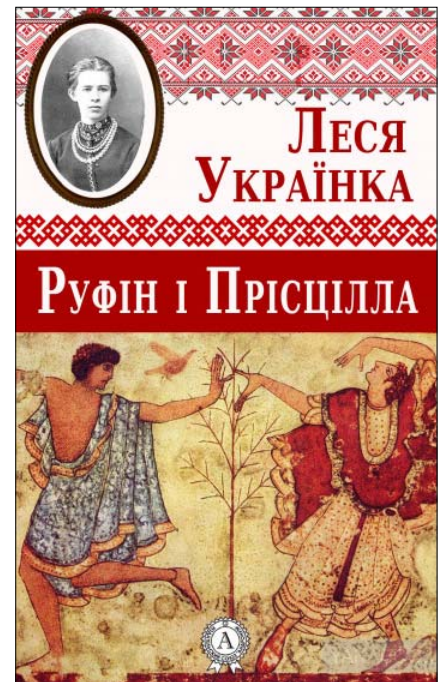
Не судилося Степанові схилити царську милість до України – московські воєводи, виконуючи волю царя, намагаються повністю впокорити Україну. Спроби його пристосуватися до чужих звичаїв в умовах повсякчасного приниження людської і національної гідності тільки посилюють трагізм становища Оксани. Туга за рідним краєм так її фізично і морально виснажує, що вона втрачає будь-який зміст життя.

Леся Українка чи не в кожній своїй драмі проводить ідейним лейтмотивом кардинально важливу думку: без внутрішньої свободи не досягти свободи національної, а отже політичної, а внутрішня свобода не сумісна з будь-якими формами компромісу, приватною вигодою, готовністю брати з рук завойовника-колонізатора «дари й ласки».

«Герой користі не шукає зроду», – говорить її Кассандра. Рідний брат пророчиці Гелен користується у троянців визнанням, повагою і любов'ю, бо він, вправний оратор, говорить людям те, що вони хочуть почути. Кассандра ж вважає, що треба говорити тільки правду, якою б гіркою, неприємною вона не була.

Наділена богами провидчим даром, Кассандра змушена говорити те, що загрожує її народові, хоча чимось допомогти вона не може. Боги покарали пророчицю тим, що її перестороги-передбачення залишаються не почутими – ніхто й ніколи їй не повірить.

Безперечно, ця трагічна доля національного пророка проєктується на долю українського митця, на долю самої Лесі Українки, яка не випадково писала в листі до Оль-

ги Кобилянської від 27 березня 1903 року, називаючи себе жаргівливим іменням Хтось: «хтось і Кассандру взяв за героїню (хоча вона не жирівка), що ся трагічна пророчиця, з своєю ніким не признаною правдою, з своїм даремним пророчим талантом, власне такий неспокійний і пристрасний тип: вона тямить лихо і пророкує його, і ніхто їй не вірить, бо хоч вона каже правду, але *не так, як треба людям*; вона знає, що *так* їй ніхто не повірить, але *інакше* казати не вмє; вона знає, що слів їй ніхто не прийме, але не може мовчати, бо душа її і слово не дається під ярмо; вона сама боїться свого пророцтва і, що найтрагічніше, сама в ньому часто сумнівається, бо не знає, чи завжди слова її залежать від подій, чи, навпаки, події залежать від її слів, і тому часто мовчить там, де *треба* говорити... І пророчий дух не дар для неї, а *кара*. Їй ніхто не каменує, але вона гірше мучиться, ніж мученики віри і науки. Така моя Кассандра» (12, 55).

Боротьба за політично вільну Україну, яка є «абсолютно невільною», мислилася Лесею Українкою як боротьба за національне самоусвідомлення людини, її духовне просвітлення та визначення своєї ролі в цій боротьбі. Сама ж поетеса була покарана долею ще й потребою важкого фізичного виживання заради продовження своєї місії національного пророка.

Письменниця повсякчасно переборює знесиленість тіла, підвищення температури, часті переїзди, різного роду перетрактації з видавцями, недомовки лікарів і часто не може вяснити: всякі «пасажі» із здоров'ям зумовлені фізичними недугами чи несподіваними приступами «творчого божевілля»? Вона переконана, що саме праця над «Камінним господарем», а не хвороба нирок, спричинила підвищення температури та нову серію «симптомів». Саме приступ «творчого божевілля» стимулював і появу нової драматичної поеми, її підвищену температуру тіла: «Просто хоч накладай на себе якийсь піст – «запрещение вина і елей», себто чорнила й паперу».

Леся Українка у листі до Агатангела Кримського від 6 червня 1912 р. пишається тим, що і в нашій літературі є «Дон Жуан» «власний, не перекладений, оригінальний тим, що його написала жінка», бо це тема надзвичайно складна, є в ній «щось диявольське, містичне, недарма вона от уже хутко 300 літ мучить собою людей», об цю тему, мов об гранітну скалу, розбивались «найширші натхнення і найглибші думки...» Ідею драми «Камінний господар» Леся Українка визначає так: «перемога камінного, консервативного принципу, втіленого в Командорі, над роздвоєною душею гордої, егоїстичної жінки донни Анни, а через неї і над Дон Жуаном, «лицарем волі» (12, 396).

Судячи з цього визначення ідеї драми, слід наголосити, що поетеса не захоплюється революційним радикалізмом, таким собі анархічним пориванням до волі, не сприймає морального роздвоєння, надмірної гордині – всього того, що неминує призводить до революційного авантюризму і моральної всездозволеності. Можливо, в неї прокидається передчуття тієї вакханалії юрби, люмпенського революціонізму, який незабаром охопить Росію і на хвилі аморальності та класової агресивності увірветься в спокійне русло еволюційного розвитку та потопить у крові благородство, духовний аристократизм і християнські моральні цінності. Леся Українка вважає, що хай краще утверджується консервативний принцип, уособлений в Командорі, хай спочатку визволиться душа з «єгипетського» полону, а вже тоді духовно вільна людина забезпечить волю слова, віри, науки, політичну волю взагалі. Спочатку треба зробити Україну свідомою, а для цього слід виховати, підготувати національно свідому інтелігенцію, повернути нації її «мозок», а вже на цьому духовно-світоглядному фун-

даменті творити новий храм державності – національний, демократичний, соборний.

Саме духовне звільнення індивіда і нації – головна заповідь соціальної гармонізації суспільства на засадах політичного правового партнерства. Небезпечно підкоряти суспільну свідомість служінню класовій чи інтернаціональній ідеї – обов'язково формуватиметься нова рабська психологія, неминує хтось, цар, деспот, вождь, буде вимагати рабського служіння ідеї, уособленої в його постаті.

Першопочатки цієї дилеми – в ідеологізації первісного християнства з його вивіщенням «Сина людського» до іпостасі «Царя іудейського».

Марення первісного християнина, «що всі стануть колись слугами Христа, – чи се ж не все одно, що рабами? Чи ж не проти сього повстає мій раб-прометеїст? – запитує Леся Українка. І відповідає: «Він зовсім слушно думає, що поки будуть пани і раби (на землі чи на небі, все одно), доти будуть і посередники меж ними, дозорці, економи і т.п. Що ж ідеальнішого міг йому виставити пересічний християнин найперших навіть часів, як не «єдину отару з єдиним пастирем?» (12, 156).

Леся Українка пророчо передбачила розвиток, точніше, перспективу тимчасового розв'язання революційним свавільством отієї вічної проблеми «раб і деспот», яке завершується новою формою взаємозалежності: раб потребує пана, бо він, духовно темний, жадає служити комусь одному, який уособлює ідеалізацію гармонійних взаємин між рабом і деспотом в ідеологічній міфологемі «єдина отара з єдиним пастирем». Там, у глибинах II віку християнської ери, вона «вчитала» «духовну тиранію усяких підпасків божих» і новим творцям «царства справедливості і свободи» «зоставалось тільки будувати далі на прекрасно заложеному підмурівку духовної темниці» (12, 156).

Мабуть, ми ніколи не дізнаємося, які думки і почуття викликали криваві дні революції 1905 року, але цей вибух затаєної енергії рабського люду насторожив Леся Українку. В листі до Ольги Кобилянської в березні 1906 року вона висловить пережиту тривогу, страх і сподівання: «Се такий був тяжкий і грізний, і величний рік, стільки було в ньому страшних контрастів «вершин і низин», буйних надій і трагічних розчарувань, великих перемог і незагоєних ран... Та й особисто для мене сей рік (починаючи з минулої зими) теж був таким, він зміряв силу духу мого, я знаю тепер, що я можу і чого не можу, та хоч я тільки що плакала, але то собі «нерви», а я таки знаю, що я ще сильна і що не люди поборють мене» (12, 157).

Важко уявити, як болісно давалися їй оті страшні контрасти «вершин і низин» у власному здоров'ї і в творчості. Як часто доводилося поетесі відхорувувати і «напади» температури, і нічні навали «творчого божевілля», які виснажували фізичні сили, хоча й окрилювали почуття настроєм гідного звершення виболеного, вистражданого і образно уявленого бурхливою уявою. За рік до смерті Леся Українка у згаданому листі до А.Кримського відкривається своїм передчуттям близького повного виснаження думок і почуттів: «Ох, я й так починаю боятися за себе, щось дуже вже я розписалась остатнього часу! І все так якось шалено, з безсонням, з маніакальним станом душі, до вичерпання думки, до виснаження сили фізичної. Чи так же можна витримати довго, та ще й в моїх літах, з моїм здоров'ям?» (12, 397).

Таке «божевілля» мистецької пристрасності, яке безжалюбно шматує свідомість і знесилює немичне тіло, довго витримати неможливо. А коли все це почалося? Хто знає... Так судилося. Із Божої волі. З ласки «великої сліпої» – Долі. І Леся Українка пішла «за давнішою богинею, літературою» (12, 124), щоб узяти «одваги меч двосічний» і цим «благословенним словом, що гартує» дух, будити заснулий розум.